

مطالعه تطبیقی "سلامت اجتماعی" در مجلات علمی پژوهش‌های آموزشی داخل و خارج^۱

محمد توکل کوثری*

چکیده

سلامت اجتماعی مفهومی نسبتاً جدید در مباحث، نظرات و مطالعات اجتماعی است. این مفهوم هم بعد نظری و هم کاربردی تجربی و میدانی دارد. یکی از حوزه‌هایی که هم در سطح جهانی و هم در سطح ایران محل طرح و به‌کارگیری سلامت اجتماعی بوده و هست، حوزه آموزش و بالطبع قلمرو پژوهش‌های آموزشی است. مطالعه دیگری نشان داده است که به‌طور کلی ادبیات ایرانی این قلمرو چه در بعد نظری و چه در بعد کاربردی ضعیف ولی رو به رشد است. مطالعه حاضر در پی ارزیابی وضعیت طرح این مفهوم به‌طور مقایسه‌ای در مجلات علمی پژوهش‌های آموزشی داخل و خارج از کشور و به‌عنوان نمونه سه مجله مطرح در این قلمرو از ایران، مالزی و آمریکا بوده است. چنانکه در این مقاله خواهیم دید، پوشش سلامت اجتماعی در کل و نیز به لحاظ محورها و مؤلفه‌ها در مجله ایرانی کمتر از دوتای دیگر است.

واژگان کلیدی: سلامت اجتماعی، ایران، مالزی، آمریکا.

۱. این مقاله از طرح انجمن پژوهش‌های آموزشی مورد حمایت دبیرخانه ممیزی توسعه علوم انسانی معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری استخراج شده است.

*استاد جامعه‌شناسی دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۹۱/۶/۲۰ تاریخ پذیرش: ۹۲/۱۰/۲۲

مقدمه

سلامت سه‌پایه اساسی دارد؛ سلامت جسمی، سلامت روانی و سلامت اجتماعی. در بین این سه، سلامت اجتماعی، مفهومی است که به‌طور فزاینده‌ای در محافل علمی و سیاست‌گذاری و اجرائی اهمیت پیدا کرده و طرح و بحث می‌شود (رفیعی و دیگران: ۱۳۹۰، توکل و ناصری راد: ۱۳۹۰) (Abachizadeh:2013).

چارچوب ارجاع ما در شاخص‌ها و محورهای سلامت اجتماعی، جدول زیر (جدول ۱) است که دربرگیرنده ابعاد و محورهای مطرح در مجموعه شاخص‌های مرجع در ادبیات سلامت اجتماعی در جهان و ایران است (توکل، ۱۳۹۲: ۱۱). به بیان دیگر، این مطالعه، اهم شاخص‌ها و محورهای موجود در ادبیات سلامت اجتماعی را مدنظر قرار داده و در مقالات مجلاتی که در زیر نام‌برده می‌شوند بررسی نموده است.

جدول ۱. لیست جامع و طبقه‌بندی شده ابعاد و محورهای سلامت اجتماعی

محورها	ابعاد
الف-۱. دسترسی به مسکن و آب مناسب	الف- معیشتی-اقتصادی
الف-۲. توسعه اقتصادی، فقدان فقر و درآمد سرانه	
الف-۳. کاهش درصد بیکاری و وضع مطلوب اشتغال	
الف-۴. محیط کار حامی فرد و خانواده	
ب-۱. صلح، امنیت یا احساس امنیت	ب- اجتماعی
ب-۲. توزیع مناسب درآمد و عدالت اجتماعی، قومی-نژادی، منطقه‌ای و قضایی	
ب-۳. وجود شبکه‌های ارتباطی و حمایتی کافی	
ب-۴. توسعه مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	
ب-۵. مشارکت اجتماعی	
ب-۶. رعایت اخلاق اجتماعی	
ب-۷. وجود امکانات تفریحی کافی و مناسب	
ب-۸. دسترسی به سامانه‌های ترابری و حمل‌ونقل مناسب	

محوورها	ابعاد
ج-۱. کاهش میزان تولدهای تک‌والدی	ج-آسیب‌های اجتماعی
ج-۲. کاهش نرخ خودکشی	
ج-۳. پایین بودن سوء‌مصرف مواد	
ج-۴. مهار الکلیسم و سوانح ناشی از آن	
ج-۵. کاهش میزان کودک‌آزاری و سوء‌استفاده از کودکان	
ج-۶. کاهش میزان جرم و بزهکاری	
ج-۷. کاهش خشونت در رفتارها و مناسبات اجتماعی	
ج-۸. کاهش میزان طلاق	
د-۱. کاهش میزان مرگ‌ومیر نوزادان	د- سلامت
د-۲. دسترسی به خدمات سلامت و پوشش فراگیر بیمه	
د-۳. تعداد بیماران روانی تحت مراقبت در مراکز تخصصی	
ه-۱. رشد کنترل‌شده جمعیت	ه- جمعیتی
ه-۲. افزایش امید به زندگی	
ه-۳. کاهش میزان بارداری و زایمان مادران نوجوان یا بی‌سواد	
ه-۴. کاهش میزان متولدین کم‌وزن، با تأخیر یا بدون مراقبت‌های پیش‌تولد	
و-۱. آموزش و پرورش همگانی	و- آموزشی
و-۲. کاهش نرخ ترک تحصیل یا عدم ثبت‌نام در مدرسه	
و-۳. تعداد دانش‌آموختگان دبیرستانی	
و-۴. توسعه دانش و منابع انسانی	
ز-۱. محیط‌زیست پاک و امن	ز- محیط‌زیست
ز-۲. مصرف مسئولانه منابع که ضامن پایداری درازمدت آن‌ها باشد	

برای رسیدن به یک برداشت مقایسه‌ای، به تحلیلی از مقالات منتشرشده در دو سال اخیر منتهی به سال ۲۰۱۲، از سه مجله شناخته‌شده در حوزه پژوهش‌های آموزشی، متعلق به سه کشور ایران، مالزی و آمریکا، پرداخته‌ایم. انتخاب کشور مالزی به خاطر

۱. فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی؛ انجمن پژوهش‌های آموزشی ایران

قربانته‌های قاره‌ای، فرهنگ‌ی-مذهبی و سطح توسعه‌ای و انتخاب آمریکا به علت جایگاه پیشرفته علمی آن کشور در این حوزه می‌باشد. سه مجله برگزیده، مرتبط‌ترین مجلات به موضوع پژوهش‌های آموزشی در این سه کشور می‌باشند- فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی انجمن پژوهش‌های آموزشی ایران (مجله حاضر)، American

Journal of Education و Malaysian Journal of Education.

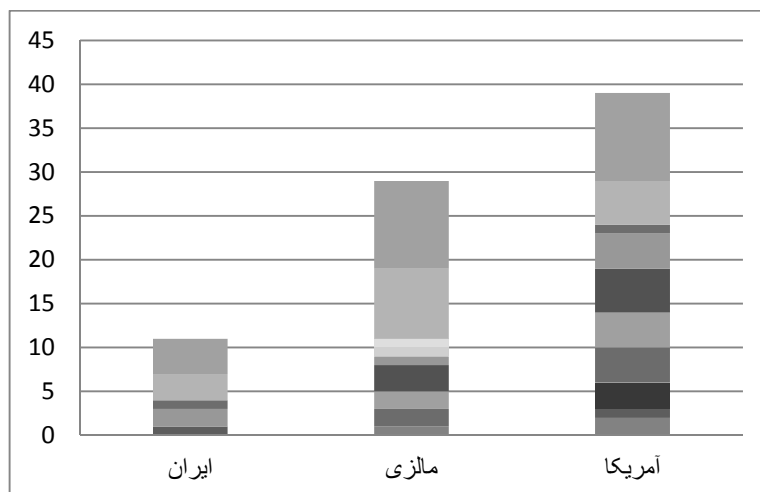
بدین منظور، از مجلات فوق، مقالاتی که در ارتباط با ابعاد یا شاخص‌های مختلف سلامت اجتماعی بودند را برحسب ابعاد و محورهای جدول فوق طبقه‌بندی کردیم. یادآوری می‌کنیم که به علت نزدیکی ذاتی محتوای مقالات مجلات آموزشی با محورهای آموزشی جدول (دسته «و»)، هر چهار محور این دسته، به صورت یکپارچه تحت عنوان «دانش و منابع انسانی» لحاظ شده‌اند. جدول زیر توزیع فراوانی مقولات را در دوره مربوطه هر یک از این مجلات، نشان می‌دهد.

جدول ۲. مقایسه فراوانی مقالات آموزشی مرتبط با ابعاد سلامت اجتماعی در سه مجله از ایران، مالزی و آمریکا

محورها	ایران	مالزی	آمریکا
دسترسی به مسکن و آب مناسب	۰	۰	۰
توسعه اقتصادی، فقدان فقر و درآمد سرانه	۰	۱	۲
کاهش درصد بیکاری و وضع مطلوب اشتغال	۱	۰	۱
محیط کار حامی فرد و خانواده	۰	۰	۳
صلح، امنیت یا احساس امنیت	۰	۲	۴
توزیع مناسب درآمد و عدالت اجتماعی، قومی-نژادی، منطقه‌ای و قضایی	۰	۲	۴
وجود شبکه‌های ارتباطی و حمایتی کافی	۰	۳	۵
توسعه مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	۳	۸	۵
مشارکت اجتماعی	۲	۱	۴
رعایت اخلاق اجتماعی	۱	۰	۱

۰	۰	۰	وجود امکانات تفریحی کافی و مناسب
۰	۰	۰	دسترسی به سامانه‌های ترابری و حمل و نقل مناسب
۰	۰	۰	کاهش میزان تولدهای تک‌والدی
۰	۰	۰	کاهش نرخ خودکشی
۰	۰	۰	پایین بودن سوءمصرف مواد
۰	۰	۰	مهار الکلیسم و سوانح ناشی از آن
۰	۰	۰	کاهش میزان کودک‌آزاری و سوءاستفاده از کودکان
۰	۰	۰	کاهش میزان جرم و بزهکاری
۰	۱	۰	کاهش خشونت در رفتارها و مناسبات اجتماعی
۰	۰	۰	کاهش میزان طلاق
۰	۰	۰	کاهش میزان مرگ‌ومیر نوزادان
۰	۰	۰	دسترسی به خدمات سلامت و پوشش فراگیر بیمه
۰	۰	۰	تعداد بیماران روانی تحت مراقبت در مراکز تخصصی
۰	۰	۰	رشد کنترل‌شده جمعیت
۰	۱	۰	افزایش امید به زندگی
۰	۰	۰	کاهش میزان بارداری و زایمان مادران نوجوان یا بی‌سواد
۰	۰	۰	کاهش میزان متولدین کم‌وزن، با تأخیر یا بدون مراقبت‌های پیشاتولد
۱۰	۱۰	۴	دانش و منابع انسانی
۰	۰	۰	محیط‌زیست پاک و امن
۰	۰	۰	مصرف مسئولانه منابع که ضامن پایداری درازمدت آن‌ها باشد
۳۹	۲۹	۱۱	مجموع

برای به دست آوردن درکی ملموس‌تر از مقایسه وضعیت این سه مجله به لحاظ میزان توجه به ابعاد و محورهای سلامت اجتماعی در مقاله‌های پژوهش آموزشی، نمودار توزیع آماری مقولات جدول فوق را در زیر خواهیم داشت:

نمودار ۱. تعداد مقالات مرتبط با سلامت اجتماعی

مشاهده می‌کنیم که تعداد مقالات مجله آمریکایی که مرتبط با محورهای سلامت اجتماعی بوده‌اند، بیش از چهار برابر تعداد مقالات مجله ایرانی مرتبط با این محورها، می‌باشد. ۲۹ مقاله از کل مقالات مورد بررسی از مجله آمریکایی در پیوند با محورهای سلامت اجتماعی بوده است در حالی که این تعداد برای ایران ۷ و برای مالزی ۱۹ مقاله بوده است. همین اعداد ساده، می‌تواند نشان‌دهنده توجه بیشتر محققان آموزشی در آمریکا نسبت به ابعاد مختلف سلامت اجتماعی باشد که این مسئله خود را در نحوه جهت‌گیری موضوعات مقاله‌ها نشان داده است. این مقایسه می‌تواند حاکی از آن باشد که ارتقاء جایگاه کشورها به لحاظ توسعه‌یافتگی بر میزان اهمیت ابعاد سلامت اجتماعی در برنامه‌های پژوهشی آموزشی آن‌ها تأثیر مستقیم دارد.

به لحاظ الگوی توزیع مقالات، در مجله آمریکایی شاهد تعداد چشم‌گیر مقالات مرتبط با محورهای اجتماعی هستیم که می‌تواند دال بر اهمیت این دسته از محورهای سلامت اجتماعی برای پژوهشگران آمریکایی باشد. محورهایی مثل صلح و امنیت، عدالت اجتماعی، مشارکت، وجود شبکه‌های ارتباطی و حمایتی، بیشترین توجه مقالات بررسی شده این مجله را به خود جلب کرده‌اند. در مرتبه بعد شاهد اهمیت نسبی محورهای بُعد اقتصادی در مقالات این مجله هستیم- به‌ویژه مسئله محیط کار مناسب

که در سه مقاله مورد توجه قرار گرفته است و این رقم در مقایسه با دو کشور دیگر، معنادار به نظر می‌رسد. به‌طور کلی تعداد ۶ مقاله این مجله آمریکایی مرتبط با محورهای اقتصادی، در مقایسه با مجله ایرانی و مالزیایی که سهم هر کدام ۱ مقاله در این موضوع بوده، تفاوت قابل توجهی است. همچنین تمرکز موضوعی مقالات مجله آمریکایی به‌صورت متناسب و متعادلی میان محورهای بُعد اجتماعی توزیع شده است به‌طوری‌که برای مثال محورهای صلح و امنیت، عدالت اجتماعی و مشارکت، هر سه، مورد توجه چهارمقاله علمی- پژوهشی قرار گرفته‌اند. این فراوانی نشان می‌دهد که در اینجا محققان آموزشی تقریباً توجه مساوی به ابعاد اجتماعی پراهمیت مفهوم سلامت اجتماعی داشته‌اند؛ و این مسئله در نمودار نیز به‌وضوح قابل‌رؤیت است.

علاوه بر مشارکت - که به‌طور نسبی حوزه مورد توجه محققان مجله ایرانی در حوزه پژوهش‌های آموزشی بوده است - موضوع دیگری که مورد توجه مقالات آموزشی هر سه مجله قرار داشته، مسئله آموزش مهارت‌های اجتماعی زندگی است که با توجه به نزدیکی محتوایی به حوزه مطالعات نظام‌های آموزشی، قابل‌انتظار است. تعداد مقالات مرتبط با این موضوع، در مجله مالزیایی ۸، در مجله آمریکایی ۵ و در مجله ایرانی ۳ مقاله بوده است. این شاخص ناظر بر آموزش‌های فراگیر عمومی به همه شهروندان درباره آگاهی‌های ضروری و مهارت‌های اساسی زندگی مثل نحوه پیش‌گیری از بیماری‌های خطرناک، مدیریت زندگی زناشویی، پایبندی به قانون می‌باشد که مخاطبانش لزوماً دانش‌آموزان و دانشجویان نیستند بلکه اقشار کارگر، کارمند، خانه‌دار و نظایر آن را نیز مخاطب قرار می‌دهد؛ لذا از حوزه نظام آموزش و پرورش رسمی متمایز است. در داده‌های جدول ۲ مشاهده می‌کنیم که مجله مالزیایی در توجه به این موضوع پیشگام است. مجله مالزیایی نسبت به مجله ایرانی تعداد کلی مقالات آموزشی مرتبط با سلامت اجتماعی بیشتر داشته است و همچنین توزیع موضوعی این ۱۹ مقاله نسبت به مقالات مجله ایرانی متنوع‌تر بوده و محورهای صلح، شبکه‌های ارتباطی، عدالت اجتماعی، خشونت و امید زندگی را نیز در بر گرفته است.

اکنون این سه مجله را بر اساس تعداد محورهای مورد پژوهش در مقالات اخیرشان،

باهم مقایسه می‌کنیم.

جدول ۳. فراوانی محورهای تحت پوشش مجلات در شماره‌های بررسی شده

تعداد محورها	نام مجله
۵	فصلنامه ایرانی پژوهش در نظام‌های آموزشی
۱۰	مجله آمریکایی آموزش
۹	مجله مالزیایی آموزش

همان‌طور که در جدول بالا می‌بینیم، تعداد محورهای تحت پوشش در مجله‌های آمریکایی و مالزیایی تقریباً دو برابر تعداد محورهای تحت پوشش در مجله ایرانی بوده است. لذا لازم است پژوهش‌گران ایرانی مفاهیم و ابعاد مرتبط با سلامت اجتماعی را بیشتر مطمح نظر قرار دهند.

خوب است فراوانی مقالات هر مجله را برحسب ابعاد سلامت اجتماعی (موارد الف، ب، ج، و...) نیز مورد مقایسه قرار دهیم. بدین وسیله مشخص می‌شود که کدام بُعد سلامت اجتماعی بیشتر مدنظر محققان بوده‌اند. این مقایسه را برای هر مجله جداگانه انجام داده‌ایم.

جدول ۴. فراوانی مقالات مرتبط با ابعاد سلامت اجتماعی

درصد	تعداد مقاله	ابعاد	
۹	۱	الف) معیشتی-اقتصادی	مجله ایرانی
۵۴/۵	۶	ب) اجتماعی	
۰	۰	ج) آسیب‌های اجتماعی	
۰	۰	د) سلامت	
۰	۰	ه) جمعیتی	
۳۶/۵	۴	و) آموزشی	
۰	۰	ی) محیط‌زیست	
۱۰۰	۱۱	کل	
۳/۵	۱	الف) معیشتی-اقتصادی	مجله مالزیایی
۵۵	۱۶	ب) اجتماعی	
۳/۵	۱	ج) آسیب‌های اجتماعی	
۰	۰	د) سلامت	

۳/۵	۱	هـ) جمعیتی	مجله آمریکایی
۳۴/۵	۱۰	و) آموزشی	
۰	۰	ی) محیط‌زیست	
۱۰۰	۲۹	کل	
۱۵/۴	۶	الف) معیشتی-اقتصادی	
۵۹	۲۳	ب) اجتماعی	
۰	۰	ج) آسیب‌های اجتماعی	
۰	۰	د) سلامت	
۰	۰	هـ) جمعیتی	
۲۵/۶	۱۰	و) آموزشی	
۰	۰	ی) محیط‌زیست	
۱۰۰	۳۹	کل	

همان‌طور که مشاهده می‌شود، تمرکز مقالات بر روی ابعاد اجتماعی سلامت اجتماعی بوده است. به عبارت دیگر محورهایی مثل مشارکت اجتماعی و شبکه‌های ارتباطی، عدالت، امنیت و مهارت‌های اجتماعی زندگی بیش از سایر ابعاد مورد توجه محققان قرار گرفته‌اند. این ویژگی در هر سه مجله به چشم می‌خورد، اما مشاهده می‌کنیم در مجله آمریکایی مقالات مجله پوشش تقریباً کاملی بر محورهای بُعد اجتماعی داشته‌اند.

محور دانش و منابع انسانی بالطبع از حیث مضمون نزدیکی زیادی به حیطه پژوهش‌های آموزشی دارد و به همین دلیل کانون دیگری از تمرکز موضوعات مقالات را نشان می‌دهد؛ اما آنچه مجله آمریکایی را تا حدودی متمایز می‌سازد، اختلاف قابل توجه تعداد مقالات این مجله در محورهای بُعد اول یعنی شاخص‌های معیشتی و اقتصادی است. شاخص‌هایی مثل اشتغال، محیط کار و درآمد در این مجله به نسبت دو مجله دیگر، بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. این موضوع می‌تواند گویای جایگاه اساسی اقتصاد، کار و تولید در ارزش‌های آمریکایی باشد (Keyes:2004, Social Health:2008).

بحث و نتیجه‌گیری

در صفحات گذشته و در ذیل جداول و نمودارها وضعیت طرح مفهوم سلامت اجتماعی و مؤلفه‌های آن در هر یک از سه مجله و مقایسه آن‌ها با یکدیگر بیان گردید که از تکرار آن‌ها خودداری می‌کنیم و به ذکر این نکته بسنده می‌کنیم که دو مجله خارجی پوشش بهتری از سلامت اجتماعی و ابعاد و محورهای آن داشتند. همین‌طور این مطالعه قیاسی که روی همه مقالات مجله «پژوهش در نظام‌های آموزشی ایران»، در دو سال اخیر، با مقالات دو مجله نظیر، یکی از یک کشور در حال توسعه آسیایی، و یکی از یک کشور پیشرفته غربی، انجام شد نشان داد که همانند وضعیت کلی ادبیات سلامت اجتماعی در پژوهش‌های آموزشی (توکل، ۱۳۹۲: ۱۴۰)، تحقیقات ایرانی در این حوزه، هنوز، هم به لحاظ کمی و هم به لحاظ کیفی تا سطح قابل قبول فاصله دارد. با توجه به اهمیت سلامت اجتماعی، به‌عنوان یک معیار در سنجش وضعیت جامعه و همین‌طور اصلاح آن، جا دارد در آینده، هم سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان، هم دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی، هم مجامع و انجمن‌های علمی و هم پژوهشگران، توجه بیشتری به این حوزه معطوف کنند.^۱

۱. تذکر: مشخصات مقالات مجلات سه گانه در دو سال مورد مطالعه جهت پرهیز از طولانی شدن لیست منابع

در اینجا نیامده است.

منابع

- توکل. محمد. ۱۳۹۲؛ سلامت اجتماعی در حوزه پژوهش‌های آموزشی، معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری.
- توکل محمد و ناصری راد. ۱۳۹۰؛ شاخص‌ها و مؤلفه‌های سلامت اجتماعی، گزارش پژوهشی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران
- رفیعی، حسن و دیگران. ۱۳۹۰؛ رابطه سرمایه اجتماعی با سلامت اجتماعی در ایران، رفاه اجتماعی، شماره ۴۲
- فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی انجمن پژوهش‌های آموزشی، همه شماره‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۱
- Abachizadeh, K, S Omidnia, N Memaryan, AA Nasehi, M Rasouli, B Tayefi, A Nikfarjam, Determining Dimensions of Iranians' Individual Social Health: A Qualitative Approach, Iranian J Publ Health, Vol. 42, Supple.1, Jan 2013, pp: 88-92
- American Journal of Education, all issues 2011-2012.
- Keyes C. M & Shapiro. A. (2004). Social well-being in the U.S.A Descriptive Epidemiology. In Orville Brim, Carol D. Ryff & Ronald C. Malaysia Journal of Education, all issues 2011-2012.
- Social Health of the States 2008* (2008) [earlier editions: 2001 and 2003].